

IRONIA ÎN JURNALUL LUI I. D. SÎRBU. CONSIDERAȚII PRAGMATICISTICE

MIHAELA MORARU STANCU
Universitatea din București

1. Preliminarii

1.1. Obiectivul lucrării

Lucrarea de față își propune să analizeze procedeele prin care se realizează ironia verbală într-un text confesiv – *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, scris de Ion D. Sîrbu în perioada 1983-1989 și apărut postum.

Jurnalul ales se încadrează în rândul jurnalelor de *criză*, conform clasificării elaborate de criticul Mihai Zamfir în lucrarea *Cealaltă față a prozei* (capitolul *Jurnal de criză și jurnal de existență. Tipologia jurnalului intim românesc*), întrucât Ion D. Sîrbu se desprinde din seria acelor autori care „scriu jurnale pentru că nu mai pot altfel și își descarcă, prin feroare scriptic, o stare de exasperare sau de revoltă ireprezintăbile” (2006: 145). Scriitorul simte nevoia să caute o modalitate prin care să nu se lase contaminat de dezastrul produs de regimul comunist (*apud* Ursă 2006: 151) și o găsește prin intermediul ironiei, despre care mărturisirea este: „arma cu care mă apăr când scriu, genul literar în care sper să rămân în viață chiar și după ce voi muri” (Sîrbu, 2009: 6).

1.2. Cadrul teoretic

Ironia este definită ca fiind figura de gândire ce constă „dintr-o expresie simulată, prin intermediul căreia se formulează cu seriozitate un conținut comic, uneori burlesc, opus față de ceea ce se afirmă aparent în enunț”, cu rolul de a introduce „o apreciere negativă, disprețuitoare ori persiflantă la adresa unui eveniment sau a unei persoane” (DSL, 2001: 276). Din această definiție reținem termenii cheie: simulare, conținut comic, negație („opus față de ceea ce se afirmă”), apreciere negativă. În continuare vom încerca să trecem în revistă teoriile care nuanțează termenii-cheie notați mai sus.

Ne vom opri asupra teoriei lui H. P. Grice, care în lucrarea *Logic and Conversation* susține că „A fi ironic înseamnă, printre altele, a te prefăca (după cum o arată etimologia), ca și în timp ce ne dorim ca prefăcătoria să fie recunoscută ca atare, a o anunța ar strica efectul” (1978/1989: 53-54, *apud* Negrea, 2010: 40-41). Această observație se referă la caracterul simulat ce îi se atribuie unui enunț ironic și conduce la concluzia că un astfel de enunț încalcă maximă calității. Aprecierea negativă sau, altfel spus, deprecierea, presupune un proces de evaluare, de aceea teoreticianul englez consideră că „ironia este legată intim de exprimarea unui sentiment, a unei atitudini sau a unei evaluări” (Grice 1978/1989: 53, *apud* Negrea 2010: 103).

Simularea în acest caz presupune comunicarea opusului a ceea ce se vrea a fi spus de fapt, cu alte cuvinte, ironia implică negația a ceea ce se spune, concluzie la care au ajuns mai mulți teoreticieni, pornind de la lucrarea lui H. P. Grice, printre care și R. Giora, care afirma,

într-un studiu din 1995, c : „ironia este o form de nega ie care nu folose te m rci explicite ale nega iei” (*apud* Negrea 2010: 44).

În lucrarea *Analiza textelor de comunicare*, Dominique Maingueneau atribuie ironiei un caracter polifonic, v zând acest tip de enun are „ca un fel de punere în scen prin care enun iatorul las s se aud , prin vocea sa, un personaj ridicol care vorbe te serio s i de care el se distan eaz ”, subminându- i propria enun are (Maingueneau 2007: 212; 213). Aceast punere în scen , dar i con inutul comic fac din ironie o modalitate de a stârni râsul, implicând cel pu în doi participan i. Exemplul de mai jos, extras din jurnalul pe care urmeaz s îl analiz m, ilustreaz acest lucru i conduce discu ia spre urm torul factor important, acela al instan elor de comunicare dintr-o enun are ironic :

Po i s te rogi singur: s visezi, s scrii sau s cite ti poezii, dar nu po i râde singur. Pentru râs trebuie s minimum doi (plus unul nev zut, care asist numai). Eu a fi bufonul care zice, tu e ti cel care ai în eles i râzi – iar EL este martorul, publicul, notarul. (Sau turn torul!) (Sîrbu, I: 80).

În articolul dedicat ironiei din lucrarea *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, editat de Jacob L. Mey, M. Marino remarc existen a a trei participan i abstrac i în aceast situa ie de comunicare, participan i ce se raporteaz la categoria gramatical a persoanei. Persoana I se refer la emi torul enun ului ironic, persoana a II-a este reprezentat de receptor, iar persoana a III-a este victima ironiei; coinciden a dintre oricare aceste persoane creând situa ii specializate, precum autoironia i ironia instructiv (1998: 410).

Nefiind marcat prin elemente lingvistice, „ironia verbal este inten ional i implicit ” (Negrea 2010: 18), de aceea un rol important îl joac receptorul, cel care în elege mesajul ca fiind ironic i îl interpreteaz ca atare.

Textul confesiv prezint anumite particularit i. În primul rând, presupune un act de autocomunicare, un discurs autoadresat, unde emi torul este i receptor. În cazul jurnalelor publicate, receptori devin cititorii. În al doilea rând, mesajul poate fi descifrat de c tre receptorii-cititori dac exist un fond comun de cuno tin e cu emi torul.

Conform teoriei lui H. P. Grice, procesarea semnifica iei în ironie se face în dou trepte (mentale): literal , apoi, ironic , cu o secven intermediar , anularea (semnifica iei literale) (*apud* Negrea 2010: 36). În lucrarea *O retoric a ironiei* (1974), criticul literar W.C.Booth a încercat s arate cum se face transferul de la emi tor la receptori, subliniind faptul c exist patru pa i pentru a reconstrui ironia inten ionalat de emi tor:

1. Respingerea semnifica iei literale
2. Exersarea unor interpret ri sau explica ii alternative
3. O decizie despre cuno tin ele i credin ele emi torului
4. Selectarea unei semnifica ii noi (Booth *apud* Marino 1998: 411).

În toate abord rile ironiei, vocabularul normativ se reduce la: mesajul literal, mesajul inten ionalat i contextul (Marino 1998: 410).

În jurnalul lui Ion D. Sîrbu se ironizeaz situa ii în care se afl cei care tr iesc absurdul societ ii comuniste, de aceea se remarc de multe ori o coinciden între emi tor, receptor i victima ironiei (ceea ce în naratologie se explic prin identitatea între autor – narator – personaj; discursul homodiegetic sau autodiegetic, în terminologia lui Gérard Genette) (*apud* DSL, 2001: 333-334). Receptorul-cititor, care a tr it în acea perioad , se poate reg si u or în diversele evenimente, situa ii descrise de autor.

2. Exemplificări

În continuare vom analiza situații de ironie verbală în jurnalul lui Ion D. Sîrbu. Fragmentele alese au ca trăsătură comună atitudinea critică la adresa puterii ce guverna societatea comunistă.

(1) *Foamea, frigul, frica – iată valorile reale și primordiale ale lumii noastre, ele sunt cea mai uria inovație socială (și socialistă), fiindcă disciplinează, înfricoșează și, mai ales, face să se teargă din memoria conștiinței noastre nevoia de libertate, democrație, egalitate de anse.* (Sîrbu 2009, I: 21).

În acest caz (1), emițtorul îmbracă haina aceluia „personaj ridicol care vorbește serios” și neag să folosească termeni specifici negației, ci, din contră, aparent lăudând realitățile lumii în care trăiește: foame, frig, frică. Discrepanța dintre mesajul literal și mesajul intenționat rezultă din reunirea celor trei substantive sub umbrela Valorii, „cea mai uria inovație socială”, dar și din alăturarea verbelor „a disciplina”, „a înfricoșa” și „a terge”. Dacă primul ar trebui să reprezinte pozitivul, celelalte două au o încărcătură negativă. Finalul afirmă anularea adevăratelor valori: libertate, democrație, egalitate de anse.

Sintagmele „lumea noastră” și „conștiința noastră” reflectă o identificare a emițtorului cu receptorii, destinatarii *in absentia*, semnaland în același timp întâlnirea celor două instanțe sub statutul de victime ale ironiei.

Următoarele trei exemple ilustrează absurdul existenței, într-o încercare de a face haz de necaz.

(2) *Caracterul păgân al postului creștinesc, ortodox: în satul vechi se postează cu gândul la ospățul ce va veni după; noi postim mult mai „patristic”: cu gândul la oșpelele ce au fost, ce nu se vor întoarce niciodată ...* (Sîrbu, I: 31)

Ironia verbală din primul text – (2) – reiese din analogia dintre trecut și prezent cu privire la post, trădând, pe de o parte, ceea ce se ascundea în spatele postului creștinesc – „gândul la ospățul ce va veni după” – și ceea ce se întâmplă în prezentul celui care scrie, aflat în situația de a se gândi la „oșpelele ce au fost, ce nu se vor întoarce niciodată”. Realitatea satului vechi intră în contradicție cu realitatea regimului de atunci, ce oferea un post calificat ironic ca fiind „mult mai «patristic»”. Din nou se observă identificarea dintre emițtor și receptori, prin utilizarea pronumelui personal și a verbului „a posti” la persoana I, plural.

(3) *Trăim în plină comedie, comedia asta e tot ce poate fi mai trist și mai tragic în lume. Istoria tinde spre propria groapă, personalitățile ei ajung propriile caricaturi, idealurile devin propriile lor haznale. Difficile est satiram non vivere. Filosofia a fost preluată de funcționarii din agitație, politica o fac papagalii de la Primărie (de la Primăria primarului, să fim bine în ele), destinul lumii depinde de câștigurile economiștilor și militarii cinici și limita ei. Mâncăm absurd cu pâine – doar că, pentru pâine, stăm la coadă cu cartelele în mâini, pe când din absurd avem uriașe stocuri supranormative, suficiente pentru câteva decenii de acum înainte...* (Sîrbu, I: 68-69)

Aceeași modalitate prin care receptorii devin părtași la realitatea emițtorului, împreună devenind victimele ironiei, se evidențiază și în exemplul al doilea (3), unde verbele „a trăi”, „a mânca” și „a avea” sunt folosite la persoana I, plural: „trăim în plină comedie”, „mâncăm absurd pe pâine”, „avem uriașe stocuri”. Ironia reiese din primul enunț, prin alegerea termenului comedie, ca specie dramatică ce aduce bună dispoziție, lângă adjectivele „trist” și

„tragic”, ajungându-se la oximoronul *comédie trist*. Situațiile exagerate, de multe ori, cu scopul de a asigura decodarea mesajului de către spectatorii unei comedii și de a stârni râsul, devin realitate crudă „a tot ce poate fi mai trist și mai tragic”, într-o lume în care se mănâncă absurd pe pâine, iar în timp ce accesul la pâine este limitat de cartele, absurdul „se bucură” de „uria și stocuri”.

(4) *Umorul p gubos-valah al doamnei mele. Cerându-i, mai zilele trecute, ceva mai consistent pentru cina mea, ea mi-a arătat frigiderul nostru alb, curat... și gol. Mâniindu-mă (diabetul te înereu fl mând) am strigat: „Vreau să-mi aduc bani în casa asta.” Soia mea, calmă, fără nici o vorbă, mi-a pus în fațura goală o hârtie de o sută, zicându-mi: „Asta aduci, asta mănânci!”.*

Acum, în curtea bătrânească a parinților ei ne simțim bine: nu ne mai aducem aminte de mesele de odinioară: nu are rost. Epoca de aur a proletariatului exploatat (socrul meu, Simion, dintr-un singur salariu de cazangiu, la Atelierele C. F. R., îneca o casă, creștea patru fete, toate date la coală), epoca pierderii de zgomot și plină de tot ce vrei, chiar și epoca sârbitorilor ca și sârbitori și nu sârbitori, a trecut definitiv, pentru totdeauna. A murit satul, a murit și piața.

*Olimpia și sora-sa stau sub nuc, ascultă muzică sârbească și se amuză (râzând cu lacrimi) citind, cu voce tare, rețetele din **Cartea de bucate** a celebrei, odinioară, Sanda Marin. Gulii cu ciuperci, iepure în sos de vin, vișel cu bame și costici cu garnituri de roșcove și castane.*

Azi plec să-mi la Craiova să-mi teapă frigiderul. Alb, curat și gol. Gol ca un angajament solemn. Gol ca un cântec de ziua recoltei.” (Șirbu II: 86).

Spre deosebire de exemplele prezentate până acum, caracterizate prin descrierea unor situații ce vizează generalul, emițând judecăți ce reflectă starea generală a populației din acea perioadă, ultima însemnare – (4) – pornește de la particular, de la un episod concret, ajungând în cele din urmă să sugereze generalul. Simbolul în jurul căruia se construiește narativa este frigiderul „alb, curat și... gol”. Enumerarea celor trei adjective-epitete, de la începutul discursului se repetă în final, printr-un enunț eliptic de predicat și fără acele puncte de suspensie, ce desprind primele două atribute „alb” și „curat” de „gol”, semn că, în încheiere, distanța dintre ele a fost anulat, descriind nu doar o stare dintr-un moment anume, ci o stare permanentă, generală, ce poate fi generalizată. Textul se termină cu două enunțuri eliptice de predicat, construite pe baza comparației și repetiției, în jurul însușirii centrale a frigiderului, aceea de a fi gol: „ca un angajament solemn”, „ca un cântec de ziua recoltei”. În spatele celor două comparații se ascunde ironia, întrucât angajamentul solemn ar trebui să presupună încredere în viitor, ceea ce în cazul de față lipsește cu desăvârșire, iar cântecul de ziua recoltei ar fi trebuit să surprindă o stare de bună stare, pe care sistemul o împiedică să existe.

O particularitate interesantă a acestei însemnări este dată de figuri retorice ce au la bază repetiția, cu scopul de a evidenția distincția dintre trecut și prezent. Pe de o parte, se repetă substantivul *epocă*: „epoca pierderii de zgomot”, „epoca sârbitorilor” cu referire la trecut, iar pe de altă parte, apare repetarea verbului „a muri”: „A murit satul, a murit și piața” cu referire la prezentul trist, triste este tratat cu „sârbitori”. Tautologia din sintagma „epoca sârbitorilor ca și sârbitori” are scopul de a sublinia autenticitatea, aducând un argument în favoarea trecutului. Parigmenonul „sârbitori și nu sârbitori” aduce în prim plan antiteza trecut (epoca sârbitorilor) – prezent (epoca sârbitorilor).

M. Marino, în articolul amintit, face distincția dintre ironia evenimentelor (*the irony of events*), care sugerează o perspectivă mult mai modestă cu privire la lipsa de control a omului asupra întâmplărilor și ironia soartei (*the irony of fate*) care implică o privire în trecut asupra evenimentelor ce au fost controlate de personalități sau societăți greu de stăpânit sau chiar de către zei (1998:410). Revenind la exemplul nostru, putem trage următoarea concluzie: într-o

epocă în care „frigiderul e gol”, „farfuria e goală”, nu rămâne decât ironia întâmplării (*the irony of events*), aceea de a citi rețetele din „Cartea de bucătărie” și a te amuza de bogăția enumerărilor din enunțul eliptic de predicat (semnificativ probabil verbul „a mânca” s-a pierdut în trecutul îmbelugătat, prezentului rămânându-i doar imaginea celebră a autoarei Sanda Marin): „Gulii cu ciuperci, iepure în sos de vin, vișel cu bame și costișe cu garnituri de roșcove și castane.”

Ultima însemnare aleasă are ca figură centrală – alegoria, care trădează în final, o aluzie ironică la adresa aceluiași context nefericit reprezentat de societatea comunistă.

(5) *Unii savanți americani – citește într-un Reader Digest – susțin că balenele care se uzează pe plajele din Florida o fac din cauza că, printr-un accident, și-au pierdut simțul de orientare; în urechele le intră o ploănie (cimex) minusculă de apă, aceasta le strică „radarul” și, fatalmente, le împinge spre sinucidere.*

Am nuntul cel mai îngrozitor în această foarte plauzibilă presupunere constă în faptul că numai șeful turmei de balene este capăt de ploănie. El își pierde bunul simț de orientare, luându-și moartea. Turma îl urmează din motive de instinct, fidelitate, disciplină. (Sîrbu, I: 75-76).

Se pornește de la relatarea unui fapt cu o anumită bază științifică, din lumea animală, pentru a ajunge la o stare de fapt din sfera umanului. În acest caz (5), rolul decisiv îl deține receptorul. El este cel care poate interpreta mesajul ca având o încărcătură ironică. Singurii indici în acest sens sunt: utilizarea substantivului colectiv „turmă” pentru desemnarea unei grupări de balene și enumerarea „instinct, fidelitate, disciplină”, ultimele două substantive fiind calități umane, în special. Ceea ce face ca acest conținut să fie interpretat ca fiind unul ironic este acel fond comun de cunoștințe dintre emițător și receptor, cu privire la încercarea în masă de „supraviețuire de creiere” și „spiritul de turmă” al populației, realități ale contextului istoric în care se produce mesajul. Receptorul renunță la semnificația literală, exersând una alternativă pentru a ajunge la un înțeles nou.

3. Concluzii

În urma acestei analize, putem trage mai multe concluzii.

Pentru a înțelege un mesaj dintr-un text confesiv, este nevoie de un fond comun de cunoștințe între emițător și receptor. Ironia verbală se caracterizează prin lipsa unor indici expliciți, de aceea există diverse modalități de introducere a unui conținut ce implică o astfel de încărcătură într-un text confesiv:

- simularea laudei unor realități condamnabile
- alăturarea unor termeni contrastanți
- prezentarea unor situații absurde
- emiterea unor judecăți generale pentru a reda particularul
- relatarea unei experiențe personale pentru a reda generalul contextului
- introducerea alegoriei pentru a ascunde ironia verbală
- utilizarea unor procedee stilistice, precum: enumerarea, repetiția, comparația, pentru a nuanșa enunțul ironic

În multe cazuri există o identitate între emițător, receptor și victima ironiei. Emițătorul își ia pe receptorii *in absentia* printr-o ironizare a contextului în care trăiesc. Pentru Ion D. Sîrbu, jurnalul este o modalitate de a simți libertatea de exprimare, printr-o încercare de a face haz de necaz, de a supraviețui absurdului existențial. Realitatea la care face referire este „totdeauna alta decât a contextului său intim; este realitatea cititorului, a terților persoane,

proiectat în spațiul receptivității” (Ursa: 172). Ironia reprezintă produsul unei evaluări și mășca prin care se relevă atitudinea critică la adresa puterii ce guverna societatea comunistă.

SURSE

Sîrbu, Ion D., 2009, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, Craiova, Ed. Scrisul Românesc.

BIBLIOGRAFIE

- DSL = Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Clărau, Liliana Ionescu-Ruxandoiu, Mihaela Manca, Gabriela Pană Dindelegan, *Dictionar de teorie și ale limbii*, ediția a II-a, București, 2005, Nemira.
- Maingueneau, Dominique, 2007, *Analiza textelor de comunicare*, Iași, Editura Institutul European.
- Marino, M., 1998, „Irony”, în Jacob L. Mey (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics* Oxford, Elsevier Science Ltd., p. 409-412.
- Negrea, Elena, 2010, *Pragmatica ironiei. Studiu asupra ironiei în presa scrisă românească*, București, Editura Tritonic.
- Săvulescu, Silvia, 2004, *Retorică și teoria argumentării*, București, Editura comunicare.ro.
- Ursa, Anca, 2006, *Metamorfozele oglinzii. Imaginarul jurnalului literar românesc*, Cluj-Napoca, Editura Limes.
- Zamfir, Mihai, 2006, *Cealaltă față a prozei*, București, Editura Cartea Românească.

IRONY IN I.D. SÎRBU'S DIARY. A PRAGMATIC AND STYLISTIC APPROACH

(Abstract)

In this study we try to analyze the strategies of the verbal irony in a diary (an autobiographical text). For Ion D. Sîrbu, irony is a way of escaping the absurd that characterized the communist society in which he was living. Verbal irony does not have explicit markers. The author used different ways of introducing ironic statements in his text. At the same time, in order to accurately receive and interpret irony, it is necessary to have a common base of knowledge between the sender and the receiver.